

ÖZETLEMENİN ÖĞRENCİLERE ÖĞRETİMİ*

Valeria ANDERSON**
Suzanne HIDI***

Araş. Gör. Cem BABADOĞAN****

Öğrenciler, özetleme için özel bir öğretim desenine gerek duyarlar. Çünkü bir özet yazmak, diğer yazım türlerinden çok farklıdır. Çoğu yazım türü; ana fikirlerin oluşturulmasını, içerik ve yapının dikkatli ve ayrıntılı biçimde planlanmasını gerektirir. Özetleme, bununla birlikte, sözkonusu edilen materyalden temellenmelidir. Orjinal anlamına bağh kalması için, özet yazarı özetin; neleri içereceği, nelerin dışlanacağı, bilginin yeniden nasıl yapılandırılacağı, hangi kelimelerin kullanılacağı ve en önemlisi bunun nasıl garanti edileceği konularında karar vermelidir.

Özetlemenin öğrencilere öğretimi çok önemli bir çabadır. Özetleme, öğrencinin metni anlamasına ve bununla birlikte anlamı açık olmayan bir konunun belirginleştirilmesine yardım edebilir. Buna ek olarak, özetlerken ana fikirleri belirleme çabası, öğrencilerin bu fikirleri anımsamasına yardım eder (Murrell ve Surber, 1987).

Özetlemeye Etki Eden Faktörler

Özetleme için, en az iki düşünce biçimi gereklidir. Birincisi, bir seçme sürecidir ve içerilecek ya da dışlanacak metin bilgilerini içerir. İkincisi bir kısaltma sürecidir ve bu da ayrıntılı olan genel fikirlerin değiştirilerek düzeyi düşük özet durumuna getirilmesini ya da kısaltılmasını içerir (Johnson, 1983).

* "Teaching Students to Summarize" *Educational Leadership* December 1988 / January 1989: 26—28.

** Kanada Ontario Eğitim Çalışmaları Enstitüsü Uygulamalı Bilişsel Bilim Merkezi Araştırma Uzmanı

*** Kanada Ontario Eğitim Çalışmaları Enstitüsü Uygulamalı Bilişsel Bilim Merkezi Üyesi

**** A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Eğitim Programları ve Öğretim Bölümü Program Geliştirme Anabilimdalı Öğretim Elemanı

Bu düşünce süreçlerine bir çok faktör etki eder. Birincisi, metnin belirgin özelliklerinin önemli olmasında yatmaktadır. Öykü gibi belirli tipteki metinlerden önemli fikirleri seçmek, yorum türündeki diğer metinlerden seçmekten daha kolaydır. Aynı zamanda, metin uzadıkça daha çok ayıklama ve kısaltma gerekmektedir. Ayrıca metin karmaşıklaştıkça hangi fikirlerin daha önemli olduğu konusunda karar vermek için değişik yargılara gerek duyulur.

İkinci olarak özetlerken, metnin öğrenciye verilip verilmeme durumu gerekli düşünce biçimini etkileyecektir. Eğer öğrencilere özetleme için metne bakmalarına izin verilirse, onlar ayıklama ve kısaltma süreçleri için daha çok "zihinsel alan"a sahip olacaklardır. Eğer metin verilmez ise, basit unutmalar, kasıtlı ayıklamalar gibi yanlış nedenlerle kısaltma yapılabilecektir.

Sonuçta, özetleyenlerin bu konudaki düşüncesi özetlemenin amaçlarını etkiler. Özetler iki temel kategoride ele alınabilir. Bunlar yazar temelli ve okuyucu temelli özetlerdir. Bu iki tip özetleme biçimi tipik olarak farklı yollarla oluşturulur (Hidi ve Anderson 1987).

Yazar temelli özet, yazara bir metni veya bir metnin önemli bölümlerinden bir yazılı kayıt oluşturması konusunda yardımcı olur. Bu durumlarda, yazar genellikle metni iyi bilmemektedir. Özet yazarları, özetlerken dil bilgisi yanlışları, cümle biçimi veya uzunluğuyla ilgilenmezsiniz, olası metnin küçük parçalarını belirlemektedir.

Diğer yandan okuyucu temelli özet ise, herhangi birisi için yazılmıştır. Bunun amacı diğerinden farklıdır. Burada, bir okul ödevinde olduğu gibi, birisinin özetleme yeteneğini basit olarak göstermek veya bir makalenin özetini çıkarmada olduğu gibi bir metne dayalı ilgi uyandırmaya çabalamak amaç edinilmiştir. Burada özet yazarı, konuya tamamen egemen olmalıdır. Yazarın stratejisi, belki de metni defalarca okumasını gerektirecektir. Ancak bundan sonra dilbilgisi, cümle biçimi ve uzunluğu ile bunun gibi bir çok veya geniş bir yığılı temel olan bir özet yazılır.

Özetleme Becerisi Nasıl Geliştirilmeli

İnsanların yaşı ilerledikçe, özetlemeleri de gelişmektedir. Bununla birlikte, iyi özetleme yapanlar genellikle yetişkinlerdir. Yetersiz özetleme yapanlara ise her yaşta rastlanabilir.

Belki de yetişkinlerle çocukların özetleme becerileri arasındaki en büyük farklılaşma bir metindeki önemli fikirleri belirleme yeteneğinde odaklaşmaktadır (Garner, -Baskıda-). Bir özetin, orjinal metinden daha kısa olacağını kestirebilen ilkokul öğrencileri, buna karşın özetleme yaparken özetin neleri içereceği konusunda kafaları karışmaktadır. Onlar önemli fikirlerinden çok olağandışı fikirleri gözlerine kestirirler. Beşinci sınıftaki çocuklardan, bir özetin içermesi gereken önemli noktaları belirlemeleri istenmiş, fakat onların özetlerinde bu noktalara gerçekten dikkat etmedikleri görülmüştür. Gerçekten de özetleme becerilerinin gelişmesi, lise öğrencilerinde bile oldukça ağırdır (Brown ve Day, 1983; Garner; 1982; Hare ve Borchardt, 1984) Garner (1985) yaptığı bir araştırmada, 9 ve 11. sınıf öğrencilerinin, önemli fikirlerin içerilmesi gerekliliğine, gençlerden daha fazla önem verdiklerini belirlemişlerdir. Fakat yine de öğrencilerin bu konuda sorunlarının bulunduğu, sadece yüksek- okul düzeyinde bu sorunun ortadan kalktığı belirtilmiştir.

Kısaltmanın nasıl yapılacağını bilmesi, yaşça küçük olan çocuklar için bugün bile sorundur. Metini kısaltırlarken, özetlemeyi nasıl yaptıkları sorulduğunda, onların genellikle metindeki bazı bilgi yapılarını sildikleri ve ardından geride kalanı kopyeledikleri görülmüştür. Yaşça büyük çocuklar ise, bilgi yapısını çıkarmakta ve ilişkili fikirleri kısaltmaktadır (Brown ve Day, 1983; Hahn ve Goldman, 1983; Winograd 1984). Sadece yetişkinler tipik olarak genel yapıyı oluşturmakta ve özetlemelerindeki özgün içeriği yeniden yerleştirmektedirler (Johnson, 1983).

Özetleme için konuya ilişkin cümleleri seçme stratejisi, yaşça küçük olan çocukların repertuarlarında bulunmamaktadır. Anahtar olarak oluşturulan bir takım cümleler, bir metinde tam olarak bulunmadığı zaman bunları yaratmak yüksek okul düzeyindeki öğrenciler de bile sorun yaratmaktadır. Sadece uzman yazarlar, özetlemelerinde oluşturdukları konu alanlarının belirlenmesinde dönük beceri göstermişlerdir (Brown ve Day; 1983; Gamer ve McCaleb, 1985).

Özetlemenin amaçlarının anlaşılması da geç gelişmiştir. Yaşça büyük öğrenciler özetlemenin test etmede ve anlayışı artırmada nasıl kullanıldığını farkındadırlar. Fakat yaşça küçük öğrenciler onlara göre daha az bilinçlidir (Brown ve Day, 1983).

Özetleme Nasıl Öğretilmeli

Araştırmalar, özetlemenin öğretilmesi konusunda üç eğilim olduğunu göstermektedir. Biri; denenmiş bir metinde uygulanabilecek özetle-

me kurallarının bir takımını öğretmektir (Brown ve Day, 1983). Diğeri ise anlayışı izlemenin ve kontrol altında tutmanın bir yolu olarak özetlemeyi kullanmaktır (Palinscar, 1985; Palinscar ve Brown, 1985; Roehler ve Duffy, 1984). Üçüncüsü ise gittikçe rağbet gören bir yaklaşımdır. Burada içeriğin anlaşıldığından emin olmada özetleme tekniklerini kullanarak metinlerin bulunduğu kitaplardaki içeriği öğretme sözkonusudur. Burada tablo ve matrisler, grafik düzenleyiciler kısmen etkilidir (Chicago Eğitim Bakanlığı, 1984; Jones ve diğerleri, 1985). Bu tekniklerle ilgili olarak ayrıntılı bilgiyi "Düşüncenin Boyutları" adlı kitapta bulabilirsiniz (Marzano ve diğerleri, 1988).

Öğretmenler Neler Yapmalı

Araştırmacılar özetleme ile ilgilenirken bu ilginin sınıftaki etkileri yavaş olmuştur. Öğretmenlerin, öğrencilere özetlemeyi öğretmesi konusunda rehber ilkeler oluşturmaya yeni başlanmıştır (Bereiter ve diğerleri, 1989).

Aşağıdaki öneriler, özetleme konusundaki araştırma bulgularından oluşturulmuştur. Bu teknikler yaşça çok küçük olan öğrenciler için tasarlanmıştır. Fakat bunlar özetlemeyi öğrenememiş her yaştaki öğrenciye uyarlanabilir.

Doğru Metini Seçmek

Metin özelliklerinin, öğrencilerin özetlemesi üzerinde önemli etkisi vardır. Özetlemeye başlangıçta metnin yeteri kadar basit olması için:

**Kısa bir bölüm seçin* : Öğrenciler kısa bir metin parçasıyla çalışıyorlarsa, özetlemeye hemen başlarlar. Öğrenciler kısa bir metin parçasıyla çalıştıkları zaman konu alanlarını belirlemek ve ana fikirleri irdelemek kolaylaşmaktadır. Öğrenciler deneyim kazandıkça giderek artan uzunluklarda metinler üzerinde uygulamalar yapabilirler.

**Kolay bir metin seçin* : Öğrencilere önce öykü özetletilmelidir. Çünkü onlar fazla zor değildir. Özetleme oturumlarını her zaman, öğrencilerin nasıl özetledikleri ve üzerinde durulan bilgilerin neden ve niçin önemli olduğu konusundaki tartışmalar izlemelidir. Onların metni iyi anladıkları zaman bu çeşitli yansımaları daha zenginleştirici olabilir. Öğrenciler öyküleri özetleyebildiklerinde çok zor türlerine de geçebilirler.

**Fazla karmaşık olmayan bir metin seçin* : Öğrenciler önce bilinen kavram ve fikirlerin bulunduğu metinleri özetlemelidir. Bu metinler,

önemli noktaların belirgin olarak görülebilmesi için, çok iyi bir biçimde düzenlenmelidir (Armbruster, 1984). Öğrenciler iyi düzenlenmiş metinler üzerinde çalıştıkça zor metinleri kolayca öğrenebilir.

**Özetlerken Metine Bakma Konusunda öğrencilere izin verelim :*

Bir metini anımsama ve onu özetleme, özetlemeye yeni başlayan kişiye güç gelebilir. Eğer öğrenciler yazarken metine bakabilirlerse, anladıklarını daha kolay kontrol edebilirler. Sonra metnin kendisine bakmaksızın, özetlemeye başlayabilirler.

Yazarın Önemini Vurgulama

Özetlemedeki en kritik beceri, bir metin içinde nelerin önemli olduğunu belirlemektir. Öğrenciler, metin yazarının bir metinde hangi noktaları önemli gördüğünü belirleyebilmelidir. Bu nokta oldukça açık olarak görülmesine karşın bunlar genellikle sınıfta ortaya çıkabilir. Öğretmenler, öğrenci öğretmen ve yazarın önemli sayılacak bilgilerini açıklamaksızın, öğrencilere sıkça önemli fikirlerin ağırlıklı noktalarını sunarlar. Öğretmenler, öğrencilere yazarın önemini belirlemesine bağlı ipuçları da vermelidir. Armbruster (1984) bir çalışmasında yazarların önemli gördükleri ve özenle kullandıkları bölümleri işaretlemiştir. Bunlar; giriş açıklamaları; başlık cümleleri özetlenmiş ifadeler; altı çizilmiş ve italik yazılmış belirli deyimler; tekrarlar ve diğerleridir. Öğrenciler örnek metinlerde bu bölümleri belirlemelidir.

Öğrencilere Öncelikle Kendileri İçin Özetlemeyi Öğretme

Okuyucuyu temel alan özetlemelere geçmeden önce, yazarı temel alanlara yönelik özet yazmayı öğretmek için birçok neden vardır. Birincisinde, yazarı temel alan özetlemeler, metnin anlaşılması ve bireysel verilerin korunması için yaşam boyunca kullanılmaktadır. İkincisi, bu özetlerin sadece bireysel çalışma hedeflerine gereksinim duyulduğunda özetleyence bir çalışma aracı olarak kullanılmasıdır. Üçüncüsü; öğrencilere, daha çok formal özetlemeye dayalı bir atlama taşı olması için, kolayca yazmadan önce, birkaç özet sağlanmalıdır. Yazarı temel alan özetler yazmanın getirdiği zorlukları ortadan kaldırmanın diğer bir yolu da, öğrencilere öncelikle kendileri için özetler yazmasına izin verilmektedir.

Diğerleri İçin Özetleme Yaparak Öğrenci Becerilerini Yaygınlaştırma

Öğrenciler, kendi özetlerini ürettiklerinde, öğretmenler de okuyucu temelli özetleri geliştirmeye hazır duruma gelir. Bu konuda daha önce

öğrenilenler işe yarayacaktır. Çünkü bireylerin kendileri için özet yazmada gerekli olan beceri ve stratejilerin tümü, başkaları için özet yazma da gerekli olacaktır. Bununla birlikte başkaları için yazılan bir özet, yazımı geliştirmelidir. Öğretmen ayrıca öğrencileri yazar temeli özetlemeden, okuyucu temelli özetlemeye doğru geçirten dört önemli noktayı vurgulamalıdır. Bunlar; özet uzunluğu, içerik bilgisi, yazım biçimi ve hedef kitledir.

**Özet Uzunluğu* ; Diğerleri için yazılan özet bireyin kendisi için yazdığı özettten daha kısa olabilir. Bireysel özetlerin önceleri uzun olmasına izin verilebilir.

**İçerik Bilgisi* : Birisinin kullanması için özet yazıldığında, metin için geniş çapta bilgi gerekmede, herşeye karşın metnin içerik bilgisinin kavraması şnemlidir. Eğer öğretmen önce kolay bir metin seçerse, öğrenciler özetlerken metin üzerinde yoğun bir çalışmaya gerek duymayacaklardır. Öğrenciler sonra başkaları için bir özet hazırlarken materyali yeniden okumaya ve kontrol etmeye alışabilecektir.

**Yazım Biçimleri* : Bireyin kendisi için yazdığı özet yine kendisini ilgilendirir, ve biçimsel olgunluğa sahip olmayabilir. Önceki özetlerde, öğretmen öğrencileri özetleme üzerinde yoğunlaştırmalı ve sanatı ilk aşamada düşünmemeleri gerektiği konusunda cesaretlendirmelidir. Sanat boyutu daha sonra gündeme gelmelidir. Bu aşama başkaları için yazılan özetlerde her zaman anlaşılamayan yönleri düzeltmeyi ve gözden geçirmeyi içerebilmelidir.

**Hedef Kitle* : Yazarı temel alan özetlemede hedef kitle, yazarın kendisidir. Birey kendisi için bir özet hazırlarken, bu boyut gerekli olmayan içeriğin ayıklandığı ve bireysel ilgi ve gereksinimlerin korunması için sadeleştirilmeye gidildiği bu yapıda, yazarın dikkati çektiği noktaların bulunması önemlidir. Öğrenciler kendi gereksinimlerini karşılayan özetler yazabildikleri ancak başkalarının gereksinimlerini de vurgulayabilecek özetler yazabilirler.

Daha Sonraki Başarı İçin Erken Başlamak

Burada yer alan öneriler, özellikle özetlemeye yeni başlayacak olanlar için bir başlangıç oluşturabilir. Yeni başlayan birisinin özetlemenin temellerini iyice öğrenmesi için, öğretmenler öğretim çevresini yeterince kolay bir biçimde hazırlayabilirler. Öğrenci bu işte uzmanlaşmıncaya kadar görevlerin zorluğu arttırılmalıdır. Özetlemede uzmanlaşmayı teşvik

etmek için; öğretmen önce öğretim yıllarındaki bazı etkinlik türlerini öğrenciye sunmalıdır. Sonra da, öğretim doğrultusunda, özetleme becerisini sürekli biçimde pekiştirmelidir. Bu yönergeler; izleyerek, öğretmenler çoğu yetişkinlerde bile bulunmayan bu beceriyi geliştirmede, öğrencilerine yardım edecektir.

KAYNAKÇA

- Armbruster, B.B.** (1984). "The Problem of 'Inconsiderate Text'". In *Comprehension Instruction: Perspectives and Suggestions*, edited by G.G. Duffy, L.R. Roehler, and J. Mason, New York: Longman.
- Bereiter, C., M. Scardamalia, A. Brown, V. Anderson, J. Campione,** (nd W. Kintsch. (1989). *Open Court Reading and Writing Program*. LaSalle, Ill.: Open Court.
- Chicago Board of Education, and Center for the Study of Reading** (1984) *The CIRCA Project Urbana-Champaign*, Ill.: author.
- Brown, A.L., and J.D. Day.** (1983). "Macrorules for Summarizing Texts: The Development of Expertise" *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 22: 1-11
- Garner, R.** (1982) "Efficient Text Summarization: Costs and Benefits." *Journal of Educational Research* 75: 275—279
- Garner, R.** (1985) "Text Summarization Deficiencies Among Older Students: Awareness or Production Ability?" *American Educational Research Journal* 22: 549—560
- Garner, R.** (In Press), "Skilled and Less Skilled Readers' Ability to Distinguish Important and Unimportant Information in Expository Text" In *Reading Across the Life Span*, edited by S.R. Yussen and M.C. Smith New York Springer Verlag.
- Garner, R., and J.L. Mc Caleh.** (1985). "Effects of Text Manipulations on Quality of Written Summaries." *Contemporary Educational Psychology* 10: 139.1.149.
- Hahn, I., and S. Goldman.** (April 1983) "Children's Summarization Behaviors." Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association, Montreal.
- Hare, V.C., and K.M. Borhardt** (1984). "Direct Instruction of Summarization Skills." *Reading Research Quarterly* 21: 62—78.
- Hidi, S., and V. Anderson.** (1987) "Producing Written Summaries: Task Demands, Cognitive Operations, and Implications for Instruction". *Review of Educational Research* 56: 173—493.
- Johnson, G.** (1983). "What Do You Do if You Can't Tell the Whole Story? The Development of Summarization Skills." In *Children's Language*, Vol. 4, edited by K.E. Nelson. Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- Jones, B.F., M.R. Amiran, and Katims** (1985). "Teaching Cognitive Strategies and Text Strategies" In *Thinking and Learning Skills: Relating Instruction to Research*, Vol. 1, edited by J. Segal, S.F. Chipman, and R. Glaser. Hillsdale, N.J.: Erlbaum.

- Marzano, R.J., R.S. Brandt, C.S. Hugles, B.F. Jones, B.Z. Presseisen, S.C. Rankin, and C. Suhor (1988). *Dimensions of Thinking A Framework for Curriculum and Instruction*. Alexandria, Va.: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Murrell, P.C., Jr., and J.R. Surbev, (April 1987). "The Effect of Generative Summarization on the Comprehension of Main Ideas from Lengthy Expository Text." Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association, Washington, D.C.
- Palinscar, A.S. (April 1985). "Unpacking Multicomponent, Metacognitive Training Packages," Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association, Chicago.
- Palinscar, A.S., and A.I. Brown (1985). "Reciprocal Teaching: Activities to Promote Reading with Your Mind." In *Reading Thinking and Concept Development: Strategies for the Classroom*. edited by T.L. Harris and E.J. Cogan. New York: The College Board.
- Roehler, L.R., and G.G. Dully. (1981). "Direct Explanation of Comprehension Processes." In *Comprehension Instruction: Perspectives and Suggestions*, edited by G.G. Duffy, L.R. Roehler, and J. Mason. New York: Longman.
- Winograd, P. (1984). "Strategic Difficulties in Summarizing Texts." *Reading Research Quarterly* 19: 404-425.